

AKADEMİK DERGİSİ

ANKARA 2019 (HAZİRAN) - Sayı: 6 - s. 49-66

Gönderilme Tarihi: 01-12-2018, Kabul Tarihi: 17-05-2019

■ TEKKELERİN TOPLUMSAL ALANDAKİ HİZMETLERİNE İRAK'TAN BİR ÖRNEK: BİYÂRE TEKKESİ

A Sample From Iraq on The Services of The Lodges in The Social Area: Biyare Lodge

Doç. Dr.

ABDULCEBBAR KAVAK

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

orcid.org/0000-0002-1846-5493

akavak@agri.edu.tr

Öz

İslam kültür ve medeniyetinin nesilden nesile aktarılmasında bazı dinî kurumların önemi büyüktür. Bu kurumlardan biri de hiç şüphesiz tasavvufî eğitim mekânları olan tekkelerdir. Selçuklu, Eyyubî ve Osmanlı dönemlerinde İslam ahlak ve maneviyatının ocakları olan tekkeler, cami ve medreselerin fonksiyonlarını tamamlayıcı ve güçlendiren bir rol üstlenmiştir. Tekkelerin misyonu, sadece tasavvufî eğitimle sınırlı değildir. İlim, sanat ve edebiyat gibi toplumsal hayatta ihtiyaç duyulan diğer alanları da kapsamıştır. Yetim ve kimsesizlerin bakım ve eğitimi, ruhî hastalıkların tedavisi ve fakirler için aşevi gibi hizmetleri de yürütmüşlerdir. Bu makalemizde çok yönlü faaliyetleri bulunan tekkelerden biri olan Irak Biyare Tekkesi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tekkeler, Toplumsal Faaliyetler, Irak, Biyare Tekkesi

Abstract

Some religious institutions have great importance in transferring Islamic culture and civilization from generation to generation. One of these institutions is undoubtedly the lodges which are places of sufi education. In the Seljuk, Ayyubid and Ottoman periods, the lodges of Islamic morality and spirituality were complementary and reinforcing the functions of mosques and madrasahs. The mission of the lodges is not limited to sufism. Science, art and literature, such as social life in other areas needed to operate. They also provided services such as the care and education of orphans and forlorns, the treatment of mental illnesses and the soup kitchen for the poor. In this article, the Lodge of Biyare will be discussed.

Keywords: Lodges, Social Activities, Iraq, Biyare Lodge

Giriş

Tasavvuf, şer'î ilimler içinde geç teşekkül eden,¹ buna karşın hızlı yaygınlaşan bir disiplin olmuştur. Bu disiplinin kurumsallaştığı dönemde toplumsal hayata yönelik en dinamik katkılarından biri, tekkelerin açılması olmuştur. Tekkeler, ortaya çıktığı ilk günden itibaren, cami ve medreseler gibi olağan bir dinî kurum gibi algılanmış ve kurumsal yapısı toplumsal bir kabul görmüştür. Tekkeler, ilk zamanlar zaviye adı altında camilerin hemen yanı başında ibadet ve taatle meşgul olunan, dinî ilimler ve dinle ilişkili her türlü aklî ve naklî ilimler için ders halkalarının oluşturulduğu mekânlar iken, sonradan tarikat şeyhlerinin zikir halkaları kurdukları tasavvufî mekânlar haline gelmiştir.²

Tekke, bir şeyhin yönetiminde tasavvufî eğitimin verildiği mekân olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı Türkçesinde Tekye olarak telafuz edilen ve 15. Yüzyıldan sonra kullanılmaya başlandığı tahmin edilen tekke kelimesinin nereden geldiği hususunda kesin bilgi bulunmamaktadır. Fakat kelimenin Arapçadan alınarak Türkçeleştirildiği kabul edilmektedir.³ Genellikle şeyh ve müritler yahut üst düzey yöneticiler tarafından yaptırılan tekkeler, tasavvufî teâmüller ve şeyhin özel talimatlarıyla yönetilmiştir.

Önceleri zahit şahsiyetlerin ve sûfilerin sohbet edip misafir ağırladıkları basit mekânlar, zamanla tekke binaları gibi mimarisi olan büyük ve görkemli yapılara dönüşmüştür. Aynı tarikata bağlı kişilerin bir araya geldikleri, mürşitleriyle beraber barındıkları mimari kuruluşlar, bölge, dönem, tarikat ve işlevlerine bağlı olarak çeşitli isimlerle anılmışlardır. Bu isimlerin tarihi seyri ribât, hankah, dergâh ve tekke şeklinde gelişmiştir. Osmanlı döneminde tasavvufî eğitim mekânı için genel bir kullanım olarak tekke adı benimsenmiştir.⁴

¹ İbn Haldûn tasavvufu geç teşekkül eden bir şer'î ilim olarak tanımlamaktadır. Bkz.: İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1988, s. 467.

² Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, trc.: İsmail Yiğit, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1986, VI/94; Marshall Hodgson, *İslamın Serüveni*, trc.: Alp Eker vd., İz Yayıncılık, İstanbul 1995, II/233.

³ Mustafa Kara, "Tekke", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2011, XXXX/368.

⁴ M. Baha Tanman- Sevgi Parlak, "Tekke-Mimarî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2011, XXXX/370.

İslam toplumunda etnik ve mezhepsel farklılıklar, tekkelerin faaliyetlerine engel teşkil etmemiştir. Aksine tekkeler, camiler gibi farklı dil, renk, konum ve mezhepten pek çok insanı bir araya getirmeyi başarmış sosyal dinî mekânlar olmuşlardır.⁵

Tekkeler, ilim, sanat, edebiyat ve mûsikiyi destekleyen kurumlar olmuşlardır.⁶ Bu özellikleriyle tekkeler, bir yandan medrese fonksiyonunu icra ederken, İslam medeniyetinin teşekkülünde medreselerde bulunmayan sanat ve estetik bir rol de icra etmişlerdir. Tekkelerle birlikte ortaya çıkan *Tekke Edebiyatı* ve *Tekke Mûsikisi*, İslam toplumunda yaygın bir etkiye sahip olmuştur.

1. İslam Toplumunda Tekkelerin Konumu ve İşlevleri

Hz. Peygamber'in hicretten sonra inşa ettiği en önemli dinî kurumların başında Mescid-i Nebevî gelmektedir. Hz. Peygamber'in bu uygulaması Hulefâ-yı Raşidîn döneminde yeni kurulan şehirler için bir model olmuş⁷ ve camiler hem şehrin hem de toplumsal hayatın merkezinde yer almıştır. Bu bağlamda camiler, ibadet, ahlak ve tadrîsatın yanında, siyasî ve sosyal hadiselerin istişare edildiği mekânlar olarak toplumsal hayatın merkezinde yer almıştır. Camilerin bu çok yönlü fonksiyonları büyüyen İslam toplumuyla beraber cami, medrese ve tekkeler arasında paylaşılmıştır.⁸

Tasavvufun kurumsallaşmasıyla beraber İslam dünyasında yaygınlaşan tekkeler, İslam toplumunda dinî, siyasî ve toplumsal hadiseler sebebiyle zayıflayan ve erozyona uğrayan ahlakî ve manevî değerlerin yeniden inşası görevini üstlenmiştir. Kûfeli Ebû Hâşim es-Sûfî'nin (v. 150/767) Şam'ın Remle beldesinde kurduğu zaviye,⁹ tasavvufun erken dönem kurumsal yapılaşmasının ilk adımı kabul edilmektedir. Selahaddin-i Eyyûbî'nin Mısır'da yaptırdığı ilk hanekâ'yı, Şam'da açılan

⁵ Kara, "Tekke", XXXX/ 369.

⁶ Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999, s. 138-149.

⁷ el-Kureşî, Gâlib b. Abdulkâfi, *Evveliyâtü'l-Fârûk fi'l-idâreti ve'l-kadâ*, Müessesetu'l-Kutubi's-Sakâfiyye, Beyrut 1990, I/110.

⁸ Kara, "Tekke", XXXX/ 368.

⁹ Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-Kuds*, Terc. ve şerh. Lami'î Çelebi, Marifet Yayınları, İstanbul 1993, s. 86;

diğer hanekâlar takip etmiştir.¹⁰ Bundan sonra İslam dünyasının hemen her bölgesinde irili ufaklı çok sayıda tekke ve zaviye kurulmuştur.

Tekkeler özellikle Selçuklu, Eyyûbî ve Osmanlı dönemlerinde nitelik ve nicelik açısından gelişerek yaygınlaşmışlardır.¹¹ Bu süreçte tekkeler, fiziki altyapı ve büyüklük, verdiği hizmet ve konumları itibarıyla farklı isimlerle anılmışlardır. Tekkeler için ilk dönemlerden günümüze kadar ribat, zaviye, hangâh veya hanikâh, buk'a, savmaa, duveyre, medrese, imaret, dergâh ve asitane gibi isimler kullanılmıştır.¹²

Osmanlı dönemine geldiğinde Anadolu başta olmak üzere bütün İslam coğrafyasında tekkelerin sayısında belirgin bir artış meydana gelmiştir. Bu hususta Osmanlı devletinin tarikatlara verdiği desteğin önemli rol oynadığını belirtmek gerekir. Devletin payitahtı olan İstanbul'un farklı semtlerinde kurulan onlarca tekke ve zaviye,¹³ bu desteğin ne denli zengin bir tasavvufî muhit meydana getirdiğini görmek için yeterlidir. Diğer taraftan ilmiye sınıfı mensuplarının oldukça etkin oldukları Osmanlı toplumunda, sufiyye sınıfı mensuplarının açtıkları tekkeler, medreselerle yarışır hale gelmişlerdir. Osmanlıya başkentlik yapan şehirlerden Bursa ve İstanbul'daki tekkelerin bir kısmı dönemin mimarî anlayışına göre devlet ricali ve eşleri tarafından inşa edilmiş ve tarikat mensuplarının istifadesine sunulmuştur.¹⁴

İbn Battûta'nın Anadolu'yu gezerken tasavvufî hayatla ilgili tasvir

¹⁰ Hamid Muhammed Hasan ed-Derrâcî, *er-Rubutve't-tekâya'l-Bağdadiyyefi'l-ahdi'l-Osmanî*, Dâru'ş-Şu'ûni's-Sakâfiyyeti'l-'Amme, Bağdat 2001, s. 58-59.

¹¹ Kadir Özköse, "Selçuklu Toplumunda Tasavvufî Hayatın Sosyo-Kültürel, Siyasal ve Dinî Sahaya Tesiri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, c. 2, sayı: 1, s. 23-25; Mahmud DüNDAR, *Mısır Eyyûbilerinde Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, Çıra Akademi Yayınları, İstanbul 2017, s. 130-138; Reşat ÖNGÖREN, *Osmanlılarda Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 266-267; Necdet YILMAZ, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVII. Yüzyıl)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 440-441; Ramazan MUSLU, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, ss. 87-552.

¹² Ahmet YAŞAR OCAK, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 187-190.

¹³ Mustafa ÖZDAMAR, *Dersaadet Dergâhları*, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul 2007, ss. 25-408.

¹⁴ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları*, Uludağ Yayınları, haz.: Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa 1997, ss. 35-603; Hasan Basri ÖCALAN, *Bursada Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, Gaye Kitabevi, Bursa 2000, s. 188-192; "İstanbul/Sanat", *DİA.*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIII/252.

ettiği manzara ve anlattığı hadiseler,¹⁵ tekkelerin toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçası haline geldiğine işaret etmektedir.

İslam dünyasında tasavvuf başta olmak üzere pek çok alanda faaliyet yürüten binlerce tekkeden bahsedilebilir. Burada çok yönlü faaliyetleriyle bilinen bazı tekkelerin isimlerini zikretmek isteriz. Kahire’de *Saïdü’s-suadâ Hanıkahı*, İbrahim Gülşenî Tekkesi, İskenderiye’de *Şeyh Ebû Abdullah el-Mürşidî Zaviyesi*, Şam’da *Sümeysâtiyye Hanıkahı*, Bağdat’ta *Halatiye Ribâtı*, Saraybosna’da *Gazi Hüsvrev Bey Tekkesi*, İstanbul’da *Şeyh Vefâ Tekkesi*, Anadolu’da Nevşehir’de *Hacıbektâş Tekkesi*, Bursa’da *Şeyh Mehmed Küsterî Zaviyesi*, Ebû İshak Kâzerûnî Zaviyesi, Konya’da *Mevlânâ Tekkesi*,¹⁶ Kütahya’da *Şeyh Saltık Zaviyesi*, Eskişehir’de *Seyyid Battal Gazi Tekkesi*, Amasya’da *Yakup Paşa Tekkesi*, Dağistan’da *Yukarı Yerağlı Tekkesi*, İran’da *Erdebil Tekkesi*, Azerbaycan’da *Seyyid Yahya Hanekası*.¹⁷

Tekkelerin yarı resmi yahut resmi bir kimlikle tek çatı altında toplandığı dönemler de olmuştur. Örneğin Selahaddin Eyyûbî’nin (v. 589/1193) yaptırdığı *Saïdü’s-Süadâ Hanıkahı* “Düveyretü’s-Sûfiyye” adı altında böyle bir hizmetin verildiği kurum özelliği taşımaktadır. Bu kurumun başına da “Şeyhu’ş-şuyûh” ünvanıyla bir mutasavvıf getirilmiştir.¹⁸ Yine Osmanlı döneminde 1283/1866 yılında Şeyhülislam Refik Efendinin gayretleriyle kurulan *Meclis-i Meşâyih* ile tekkeler ve faaliyetleri resmi bir çatı altında toplanmıştır.¹⁹

Tekkelerle ilgili bahsedilmesi gereken iki husus daha vardır ki bunlar; Tekke edebiyatı ve Tekke Musikisidir. Kaynağını tasavvuf alan tekke edebiyatı, halk edebiyatı ile divan edebiyatı arasında bir yere sahiptir. Hoca Ahmed Yesevî’nin (v. 562/1166) hikmetleri, Tekke edebiyatının ilk örnekleri arasında yer almaktadır.²⁰

Tekke musikisi ise, Türk dinî musikisinin tekkelerde icra edilen

¹⁵ Şemsüddin Muhammed b. Abdullah et-Tancî, *Rihletü İbn Battûta*, tahk. Abdülhadi et-Tâzî, Akâdimiyyetu’l-Memleketi’l-Mağribiyye, Ribat 1997, II/159-209.

¹⁶ Mevlevilerin tekkeleri daha çok Mevlevihâne olarak isimlendirilmiştir.

¹⁷ Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, s. 193-205; Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 246; Tanman-Parlak, “Tekke-Mimarî”, XXXX/376-378; Mehmet Rihtim, *Seyyid Yahya Bakuvi*, trc.: Feride Aliyeva, Bakı 2013, s. 43.

¹⁸ Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, s. 192; DüNDAR, *Mısır Eyyübilerinde Eğitim*, s. 134.

¹⁹ Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 324.

²⁰ A. Azmi Bilgin, “Tekke Edebiyatı”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2011, XXXX/381.

kısmı için kullanılmıştır. Günümüzde genellikle “tasavvuf mûsikisi” olarak bilinen tekke mûsikisi, cehri zikir yapan tarikatların zikirleri esnasında daha çok ritme dayalı, bazen bir yahut birkaç enstrümanın kullanımıyla ortaya konan mûsiki olarak tanımlanmıştır.²¹

Sûfilerin eğitimi başta olmak üzere çok amaçlı dinî ve toplumsal hizmetler için kurulan tekkelerin, tarihini, âdâb ve erkânını konu alan veya kısmen bahseden eserlerin kaleme alındığını da belirtmek gerekir. Muhammed b. Münevver'in *Esrâru't-tevhîd*'i ile Şihabüddin Ömer es-Sühreverdî'nin (v. 632/1234) '*Avârifü'l-ma'ârif*'i, bu alanda isimlerinden bahsedilmesi gereken iki önemli eserdir. Bu tür eserlerin yanında, İslam dünyasını dolaşan seyyahların seyahatnamelerinde de tekkelerle ilgili oldukça önemli ve değerli bilgilerin bulunduğunu söylemek gerekir. Bu konuyla ilgili olarak İbn Cübeyr (v. 614/1217) ve İbn Battûta'nın (v. 770/1368) seyahatnameleri ilk akla gelenlerdir.²²

Tekkeler, İslam dünyasında ilmî faaliyetlerden manevî eğitime, ruhî ve bedenî rahatsızlıkların tedavisinden, yetimlerin korunup gözetilmesine, okçuluk gibi Hz. Peygamberin teşvik ettiği sportif faaliyetlerden, toplumsal mücadele ve cihad ruhunun canlı tutulmasına, edebiyattan musikiye kadar toplumsal hayatın hemen her alanında varlık göstermişlerdir.²³

2. Irak'taki Etkin Tekkeler İçinde Biyâre Tekkesi

Irak, tasavvufun “Zühhd, Tasavvuf ve Tarikatlar” olarak kategorize edilen üç döneminde, tasavvufî canlılığın kesintisiz devam ettiği zengin kültür havzalarından biridir. Basra, Kûfe ve Bağdat gibi zühhd ve tasavvuf mektepleri Irak'ta teşekkül etmiştir. Yine Vefâiyye, Adeviyye, Kâdiriyye, Rifâiyye ve Sühreverdîyye gibi tarikatlar Irak'ta ortaya çıkmıştır. Bunlardan son üç tanesi İslam dünyasının en yaygın tarikatları olarak varlıklarını günümüze kadar sürdürebilmişlerdir. Bu tarikatların yoğun faaliyetlerinin doğal bir sonucu olarak, Irak'ta çok sayıda tekke ve zaviye açılmıştır.

²¹ Nuri Özcan, “Tekke Mûsikisi”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2011, XXXX/384.

²² Kara, “Tekke”, XXXX/ 368.

²³ Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 52-57.

2.1. Irak'ta Bilinen Tekkeler

Hasan-ı Basrî (v. 110/728), Rabiâtü'l-Adeviyye (v. 185/801), Ebû Haşim es-Sûfî (v. 150/767), Haris b. Esed el-Muhâsibî (v. 243/857), Ma'rûf-i Kerhî (v. 200/815), Cüneyd-i Bağdadî (v. 297/909) gibi tanınmış pek çok zahid, âbid ve sûfinin yaşadığı Irak, tasavvufun kurumsallaşma döneminde de tarikat kurucusu olan çok sayıda mutasavvıfa ve açtıkları tekke ve zaviyelere ev sahipliği yapmıştır.

Bağdat'ta *Bendenîci Tekkesi*, *Baba Gurgur Tekkesi*, *Şeyh Muhammed Ebû Hamra Tekkesi*, *Bektâşîyye Tekkesi*, *Şeyh Hasan et-Tayyâr Tekkesi*, *Şeyh Abdülkadir Şeyh Kamer er-Rifâî Tekkesi*, *Mevlevî Tekkesi*, Mevlânâ Hâlid el-Bağdadî için Said Paşa'nın tahsis ettiği *Hâlidîyye Tekkesi*, Musul'da Şeyhülislam Ali Hakkarî (v. 486/1094) tarafından açılan *Dereş Zaviyesi*, Adî b. Müsafir (v. 557/1162)'in kurduğu *Lâleş Tekkesi*, Şeyh Abdülaziz b. Abdülkadir Geylânî'nin (v. 602/1206) kurduğu *Cibal Tekkesi*, Şehrezor bölgesinde Kübreviyye-Hemedâniyye tarikâtı mensupları Seyyid Musa ve Seyyid İsa Berzencî'nin kurdukları *Berzence Tekkesi*, Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden Osman Siraceddin et-Tavîlî'nin (v. 1283/1866) aynı isimli medreseden dönüştürdüğü *Biyâre Tekkesi*, Kerkük'te Talabanî ailesinin irşad faaliyeti yürüttükleri *Kadirî Talabanî Tekkesi*, Dakuk ilçesinde *Dede Cafer Tekkesi* bunlardan bazılarıdır.²⁴

2.2. Biyâre Tekkesi

Biyâre Tekkesi, Irak'ta on dokuzuncu yüzyılda faaliyet yürüten en aktif tekkelere biridir. Burası tekkeye dönüştürülmeden önce, yüzyıllarca aynı isimle medrese olarak faaliyet göstermiştir. Tekke-

²⁴ Abbas Azzâvî, *Târîhu'l-İrak beyne ihtilâleyn*, Şeriketu't-Ticâreve't-Tibâ'eti'l-Mahdüde, Bağdat 1949, IV/129; ed-Derrâcî, *er-Rubut ve't-tekâya'l-Bağdadîyye*, 70-107; Mustafa es-Siddikîed-Dimaşkî, *er-Rihletu'l-İrakiyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2012, s. 58, 90; Enver el-Mâyî, *el-Ekrâd fî Behdînân*, Matbaatu Hâvâr, Duhok 2011, s. 136; Enes Muhammed Duskî, *Erbâ'u's-Şeyh Adî b. Musâfir el-Hakkarî*, Matbaatu Hâvâr, Duhok 2006, s. 99; Necdet Yaşar Bayatlı, "Kerkük Dakuk'ta Bir Bektaşî Tekkesi: Dede Cafer Tekkesi ve Ritüelleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi*, 2008/47, s. 142; Müderris, *Yâd-ı Merdân*, II/15; Muhammed Ali Karadağî, *Hüviyetu Kerkük es-Sakâfiyye ve'l-İdâriyye*, Dâru Ârâs, Erbil 2004, s. 47-48.

nin bulunduğu Biyâre köyü, Irak-İran sınırında stratejik bir geçiş noktasında yer alan oldukça eski bir yerleşim yeridir. Bu köy Kuzey Irak'ın en büyük şehirlerinden Süleymaniye sınırları içinde yer almaktadır.²⁵ Yaklaşık yedi asırdan beri medrese kültürünün canlı tutulduğu Biyâre'de, bu medrese geleneğinin son temsilcilerinden biri olan Molla İsmail Biyarî (v. 1200/1785), aynı zamanda Nakşibendî-Hâlidîliğin kurucusu olan Mevlânâ Hâlid el-Bağdadî'nin (v. 1242/1827) hocalarından biridir.

Tekkeye dönüştürüldükten sonra da Biyâre Medresesinde ilmî faaliyetler devam etmiş ve yüzlerce talebe bu merkezde medrese tahsili görmek suretiyle icâzet almışlardır. Süleymaniye bölgesinin en köklü ve en büyük medreselerinden biri olarak üniversite gibi hizmet veren Biyare Medresesi, bu özelliği sayesinde "Küçük Ezher" olarak nitelenmiştir.²⁶

Biyâre Medresesinin ilim ve tedrisatla ilgili fonksiyonlarını bozmadan, bu asırlık ilim merkezini irşad faaliyetleriyle zenginleştiren mutasavvıf, Şeyh Osman Siraceddin et-Tavîlî'dir. Mevlânâ Hâlid'in halife yetiştirme hususunda en velûd talebelerinin başında yer alan Şeyh Osman, Biyare Tekkesini sadece Süleymaniye şehrinin değil, Irak'ın en saygın tasavvufî eğitim merkezlerinden biri haline getirmiştir. Bu tekke sonraki postnişinler tarafından yapılan eklemelerle genişletilmiştir.²⁷

Biyare Tekkesinde on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda posta oturan şahsiyetler sırasıyla;²⁸

1. Şeyh Osman Siraceddin et-Tavîlî (v. 1283/1866)
2. Şeyh Ömer Ziyaeddin Biyârî (v. 1318/1900)
3. Şeyh NecmeddinBiyârî (v. 1337/1918)
4. Şeyh AlaaddinBiyârî (v. 1373/1953)
5. Şeyh Osman Siraceddin-i Sanî'dir. (v. 1997)

²⁵ Abbas Azzâvî, *Şehrezûr-es-Süleymaniye*, Haz. Muhamme Ali Karadaği, Matbaatü's-Salimî, Bağdat 2000, s. 79.

²⁶ Abdurrezzâk Abdurrahman Muhammed, *Serbürdeki Havraman Serdaneki Tavile*, Çaphâne-i Mahâret, Tahran 2005, s. 1311.

²⁷ Muhsin Müftî, *Gevher-i Hakikât*, Çaphâne-i Zanko-yi Selahaddin, Erbil 2001, I/213.

²⁸ Muhammed, *Serbürdeki Havraman*, s. 1298.

3. Biyâre Tekkesinin Irak Toplumuna Etkileri

Biyâre Tekkesi, Sünnî ve Şîî kültürün içiçe olduğu bir coğrafya’da kurulmuştur. Bu nedenle konumu itibariyle oldukça stratejik bir tasavvuf merkezi olmuştur. Tekkenin kurucusu olan Şeyh Osman Si-raceddinin mensup olduğu ailenin sahip olduğu saygın konuma, Nakşibendî- Hâlidî şeyhi olarak eklenen tasavvufî kimliği, onun şah-sında Biyâre Tekkesinin nüfuzunu arttırmıştır. Bu tekke, başta Irak toplumu olmak üzere, sınırın her iki tarafındaki Sünnî halkı, ilim, tasavvuf, yetimlerin bakım ve eğitimi, rûhî hastalıkların tedavisi ve toplumsal barışa katkı gibi pek çok alanda etkilemiştir. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Osmanlı coğrafyasında tekkelerin büyük bir kısmının toplumsal konumu zayıflarken, Biyâre Tekkesi de birçok Hâlidî tekkesi gibi bu dönemi oldukça başarılı faaliyetle geçirmeyi başarmıştır.

3.1. İlim Alanına Katkısı

Biyare Tekkesinde yetişen âlimlerin, Irak ve İran’ın sınır boyunca-daki şehirler başta olmak üzere Sünnî halkın sahip olduğu dinî kültürün yeni nesillere aktarılmasında etkili olduklarını belirtmek gerekir. Biyâre Tekkesi mensupları, açtıkları medreseler ve yetiştirdikleri ilim ve tasavvuf erbabı ile entelektüel hayata önemli katkılar sunmuşlardır. Bu tekkede sadece tedrisatla uğraşılmamış, çok sayıda ilmî ve edebî esertelif edilmiştir. Diğer taraftan hat sanatı ve tasavvuf edebiyatı alanlarında da değerli eserler kaleme almışlardır. Bu tekkede yetişen Sen-nendecli Şeyh Selim (v. 1333/1914), edebiyat alanındaki kabiliyeti sebebiyle Kürtlerin “İmru’l-Kays”ı olarak nitelenmiştir.²⁹ Yine Mevlevî lakabıyla tanınan Abdurrahim b. Said (v. 1300/) ve Mahvî lakabıyla bilinen Muhammed b. Osman (v. 1324/1906), yazdıkları divanlarıyla Irak ve İran’daki Sünnî halk arasında saygın bir yer edinmişlerdir.

Bu tekkede yetişen ve bir kısmı müderrislik görevini de üstlenen yüzlerce âlimden bahsedilmektedir.³⁰ Molla Ahmed en-Nudşî (v.

²⁹ Müderris, *Ulemâuna*, s. 224.

³⁰ Müderris, *Ulemâuna*, s. 24-598; Müftü, *Gevher-i Hakikât*, I/254-299; Müderris, *Yâd-ı*

1302/1884), Molla Abdulkadir el-Kânikeveyî (v. 1338/1919), Molla Taha el-Balîsânî (v. 1340/1921), Molla Muhammed Said el-Ubeydî (v. 1346/1927), Molla Abdualazîm el-Müctehidî, Molla Abdurrahim Çurustanî, Molla Nâsîh el-Kerkûkî, Molla Bahaeddin ed-Dezâverî, Şeyh Muhammed Balîsânî, Şeyh Baba Resûl el-Beydenî, Abdulkirim Müderris (v. 2005) bunlardan bazılarıdır.

3.2. Tasavvufî Etkileri

Biyare Tekkesi Şeyh Osman Siraceddin'in yoğun irşad faaliyetleri yürüttüğü 1820'li yıllardan itibaren Nakşibendî-Hâlidîliğin Süleymaniye'deki en güçlü merkezlerinden biri olmuştur. Bu tekkeye Irak, İran, Anadolu ve Kafkasya'ya kadar uzanan geniş bir alandan talebeler ilim ve tasavvuf için akın etmişlerdir. Kürt, Arap, Türkmen, Azerî ve Fars asıllı çok sayıda halifesi bulunan Şeyh Osman Siraceddin'in saygınlığı ve nüfuzu, Irak sınırlarını aşarak çevre bölgelere kadar yayılmıştır.

Şeyh Osman Siraceddin ve halefi olan Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinin yetiştirdiği onlarca mutasavvıf şahsiyetten bahsedilmektedir. Bunlardan bir kısmı Irak ve İran'ın tasavvufî hayatında izler bırakan seçkin şahsiyetlerdir. Molla Hamid el-Bîsarânî, Seyyid Şahabeddin et-Taleşî, Şeyh Mustafa es-Sakızî, Şeyh Hasan el-Kerkûkî, Seyyid Hüseyin Efendi el-İstanbulî, Molla Muhammed ed-Diyarбекrî, Abdurrahman en-Nakşibendî (v. 1285/1868), Şeyh Nebi el-Mavîlî (v. 1291/1874), Abdurrahim Mevlevî (v. 1300/1882), Muhammed Hazîn Firsâfî, Şeyh Ma'rûf Nergisecârî (v. 1331/1912), Şeyh Selim es-Senendecî (v. 1333/1914) bunlardan bazılarıdır.³¹

Biyare Tekkesi İran sınırına yakınlığı sebebiyle İran'ın kuzeybatısında yaşayan Sünnî Kürt ve Azerîleri etkilemiştir. İran'da açılan Durûd Tekkesi, Biyare'nin bir şubesi olarak uzun süre hizmet vermeye devam etmiştir. İran'daki Sünnî halk arasında Nakşibendîyye tarikatının yayılmasında bu tekkenin rolü büyüktür. Buradaki faaliyetlerin yoğunluğu ve tarikat mensuplarının çokluğu sebebiyle Şeyh

Merdân, II/428.

³¹ Bîsarânî, *Riyâzu'l-muşâkîn*, s. 94-108; Müderris, *Yâd-ı Merdân*, II/19-22.

Alaaddin Biyarî, uzun süreli olarak İran'da kalmak ve orada irşad ve diğer tasavvufî faaliyetleri deruhte etmek zorunda kalmıştır. Sünnî halkın tasavvufa ve Biyare şeyhlerine artan ilgisi İranlı yöneticilerin dikkatinden kaçmamıştır. Bu nedenle sınıra yakın şehirlerin yerel yöneticileri Biyare Tekkesinde postnişin olan Nakşibendî şeyhlerine yakın durmaya ve onların toplumsal nüfuzundan istifade etmeye çalışmışlardır.

3.3. Yetim Çocukların Bakım ve Eğitimleri

Biyâre Tekkesini özellikli kılan hususlardan biri de Yetimhane işlevi de görmesidir. Bu tekkede on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren sayıları bazen on sekizi bulan yetim çocuklar, barınma ve eğitim öğretim görme imkânına sahip olmuşlardır.

Biyâre Tekkesindeki yetim çocuklardan Abdürrahim b. Osman Binavestî ve kardeşi Süleyman Binâvestî'nin, tekkede barındıkları dönemle ilgili anlattıkları, tekke işlerini deruhte eden Şeyh Osman Sira-ceddin ve halefi olan Nakşibendî şeyhlerinin yetimlerle ilgili gayret ve fedakârlıklarını ortaya koymaktadır. Abdürrahim b. Osman Binavestî yetim çocuklarla tekkede barındıkları yıllarda imkânların kısıtlı olması sebebiyle battaniyelerin herkese yetmediğini bazen iki çocuğa bir battaniye düştüğünü belirterek, soğuk havalarda üşüyüp hasta olmamaları için şeyh efendinin gecenin bir vakti şerbet getirerek yetim çocuklara içirdiğinden bahseder.³²

3.4. Rûhî Hastalıkların Tedavi Hizmeti

İslam dünyasında hastaların bakım ve tedavisinin yapıldığı mekânlara genel olarak Bîmâristan adı verilmiştir.³³ Akıl ve rûhî hastalıkların tedavisi için ise bu Bîmâristanların dışında bazı özel tekke-lerin kullanıldığı bilinmektedir. Çoğunlukla tasavvuf erbabının verdiği bu tıbbî ve psikolojik tedavinin bilinen ilk mekânlarından biri Bağdat'taki *Deyrihuzkıl Tekkesi*'dir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerin-

³² Müderris, *Ulemâna*, s. 289.

³³ Arslan Terzioğlu, "Bîmâristan", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, VI, 163.

de akıl hastalıklarıyla cüzzamlı hastaların tedavisi için farklı bölgelerde tekkeler açılmış ve Osmanlının son dönemine kadar da hizmet vermeye devam etmiştir. Afyon bölgesinde Karacaahmet Tekkesi, Burdur bölgesinde Melek Dede Türbesi, Erzurum bölgesinde Deli Baba Tekkesi bu sağlık merkezlerinden birkaçıdır.³⁴

Irak'ta on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğine kadar medrese olarak hizmet veren Biyâre Medresesi de Nakşibendiyye tarikatının burada irşad faaliyetlerine başlamasıyla bir tekkeye dönüşmüştür. Tekkenin kurucusu olan Şeyh Osman Siraceddin en-Nakşibendî el-Hâlidî tarafından, medrese ve tekke faaliyetlerinin yanında akıl ve rûh hastaları için şifahâne olarak da hizmet veren bir maneviyat merkezi haline getirilmiştir. Şeyh Osman Siraceddin'in Biyârede başlattığı bu uygulama, vefatından birkaç yıl önce gittiği Tavile Tekkesinde de devam etmiştir. 2012 yılında Tavile tekkesini ziyaretimiz sırasında tekkenin onarımdan önceki eşyalarının saklandığı bölümde türbedarın gösterdiği malzemeler içinde akıl ve ruh hastalarının tedavi sürecinde kendilerine zarar vermemeleri için kullanılan bir zincir de yer almaktaydı. Bu, şeyhin ilmî ve tasavvufî eğitimin dışında akıl ve ruh hastalığı bozuk olan kişilerin tedavisiyle de meşgul olduğunu göstermektedir.

3.5. Toplumsal Barışa Katkıları

Biyâre Tekkesi kurulduğu on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Irak-İran sınırı boyunca toplumsal huzurun, birlik ve beraberliğin güvencesi olmuştur. Bölge halkının, Biyâre Tekkesinde post-nişin olan Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerine duydukları saygı ve güven, toplumsal hadiselerde bu şeyhlerin elini güçlendirmiştir. Bu durumun farkında olan Biyâre şeyhleri, halkın kendilerine olan bu güven ve teveccühünü, toplumun barış ve huzuru için kullanmışlardır.

Biyâre Tekkesi, Irak'ın kuzeydoğusundan İran'ın kuzeybatısına ve Hazar Denizine kadar Sünnî Kürt ve Azerî nüfusun çoğunlukta olduğu şehirlerde faaliyet yürütmüştür.³⁵ Bu meyanda Irak'ın Şehrezor

³⁴ Terzioğlu, "Bimâristan", VI, 197; Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 145.

³⁵ Abdulcebbar Kavak, "Mevlânâ Hâlid-i Bağdağî'nin Halifelerinden Şeyh Osman Siraceddin et-Tavilî ve Biyâre Tekkesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzu-

bölgesi ile İran'ın Merivan, Senendec, Sakız ve Bukan şehirlerinde, Biyâre Tekkesine mensup çok sayıda müridin yaşadığı ve faaliyetlerin günümüze kadar da devam ettiği bilinmektedir.

Biyâre Tekkesi etkili olduğu bu geniş coğrafyada meskûn olan aşiretler arasında zaman zaman vuku bulan olumsuz hadiselerle müdahale etmekle kalmamış, Irak ve İran sınır şehirlerindeki yerel yöneticilerin halka zulüm ve haksızlık yapmalarına da engel olmaya çalışmıştır. 1286/1869 yılında İran Şahı Nasirüddin Kaçar'ın amcası olan Ferhad Mirza'nın Biyâre Tekkesinin irşad faaliyetlerinde önemli bir yeri olan Havraman bölgesine saldırması üzerine dönemin postnişini Şeyh Muhammed Bahaeddin et-Tavîlî, Ferhad Mirza'ya halka zarar verecek ve huzursuzluğa sebep olacak bu girişiminden vazgeçmesi için bir mektup yazmıştır. Cevabî mektupta;

“Biz ne şeyh tanırız ne de itibarımız zahidedir.

Bildiğimiz sâkinin yüzü ve cam badedir.” diyerek küçümser bir tavır içine girince, Şeyh Muhammed Bahaeddin;

“Biz de ne Mîr tanırız ne de sultan

Ya adil ve ihsan sahibi olursun, ya da kahrolursun heman” diyerek FerhadMirza'ya aynısertlikte karşılık vermiştir.³⁶ Bu mektup Biyâre şeyhlerinin toplumsal huzurun temini konusunda sahip oldukları nüfuzu kullanmaktan çekinmediklerini göstermektedir.

Ayrıca Osmanlı İran ve Osmanlı Rus savaşları sırasında Biyâre şeyhleri topladıkları binlerce kişiden oluşan gönüllü savaşçılarla Osmanlıya destek olmuşlardır. 1918 yılında Irak bölgesinde yerel savunma birliklerinin teşkili için gönderilen Osmanlı subayı Ömer Naci Bey'e en büyük destek o dönem Biyare Tekkesi postnişini olan Şeyh Necmeddin Biyârî'den gelmiştir. Şeyh Necmeddin Biyârî, İran'da görevli kardeşi Şeyh Alaaddin Biyârî'nin (v. 1373/1953) de yardımıyla dört bine yakın kişiyi Ruslara karşı savaşmak üzere organize etmişlerdir. İran topraklarında meydana gelen savaşta Biyâre Tekkesi mensuplarından bazıları şehit düşmüştür.³⁷

rum 2015, sayı: 45, s. 261.

³⁶ Müderris, *Yâd-ı Merdân*, II, 67; Abdulcebbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul 2016, s. 409.

³⁷ Muhammed, *Serbürdeki Havraman*, s. 967-969.

Sonuç

Tasavvuf, İslamî ilimler içinde geç teşekkül etmesine rağmen, kurumsal yapısı ve çok yönlü hizmetleriyle toplumsal alanda yaygın etkiye sahip olmayı başarmıştır. Tasavvufun kurumsallaşmasıyla beraber, eğitim mekânları olan tekkeler, İslam dünyasının hemen her bölgesinde çoğalmaya başlamıştır. İslam toplumunda hayatın merkezinde yer alan camiler ve onların hemen yanı başında dinî ilimlerin öğretildiği medreselere, on ikinci yüzyıldan itibaren tekke adıyla İslam ahlak ve maneviyatının öğretimini hedef edinen yeni ve güçlü kurumsal yapılar eklenmiştir.

Tarihî süreci içinde ribat, zaviye, dergâh ve hanıkah gibi isimlerle anılan bu tasavvufî yapı için en yaygın kullanılan kelime tekke olmuştur. Tekkelerin tasavvufî hizmetleri bağlı oldukları tarikatların usûl ve erkânına göre şekillenmiştir. Bununla beraber, tekkelerin zaman içinde kısmen de olsa cami ve medreselerin icra ettikleri fonksiyonları da üstlendikleri görülmektedir. Tasavvufî eğitimin yanında, ilim, sanat, edebiyat ve musiki alanlarında da hizmet vermişlerdir. Bununla da yetinmeyip yetim ve kimsesizlerin bakım ve eğitimi, akıl ve ruhî hastalıkların tedavisi ile fakirler için aş temini gibi toplumsal alanda ihtiyaç duyulan pek çok yardım faaliyetini de deruhte etmişlerdir.

Toplumsal alanda etkin hizmet yürüten maneviyat merkezlerinden biri de Irak'taki Biyâre Tekkesidir. Bu tekke, Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden Osman Siraceddin et-Tavîlî'nin aynı isimli medreseyi irşad faaliyetleri için de kullanmaya başlamasıyla büyük bir ilim ve maneviyat merkezi haline dönüşmüştür. Birkaç defa genişletilen Biyâre Tekkesinin, tedrisat ve irşad faaliyetlerine zamanla yetim çocukların bakım ve eğitimleri gibi sosyal hizmetlerle akıl ve ruh hastalıklarının tedavisi gibi sağlık hizmetleri de eklenmiştir. Ayrıca Biyâre Nakşibendî-Hâlidî şeyhleri, sahip oldukları saygınlığı ve nüfuzu, toplumun barış ve huzuru için kullanmışlardır. Osmanlı-Rus savaşlarında müritleriyle beraber Osmanlı devletinin yanında savaşa iştirak etmişlerdir.

Kaynakça

- Azzâvî, Abbas, *Tarihu'l-Irak beyne ihtilâleyin*, Şeriketu't-Ticâreve't-Tibâ'eti'l-Mahdûde, Bağdat 1949.
- _____, *Şehrezûr-es-Süleymaniye*, haz.: Muhamme Ali Karadaği, Matbaatü's-Salimî, Bağdat 2000.
- Bayatlı, Necdet Yaşar, "Kerkük Dakuk'ta Bir Bektaşî Tekkesi: Dede Cafer Tekkesi ve Ritüelleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi*, 2008/47.
- Bilgin, A. Azmi, "Tekke Edebiyatı", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2011.
- Câmî, Abdurrahman, *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-Kuds*, Terc. ve şerh: Lamiî Çelebi, Marifet Yayınları, İstanbul 1993.
- ed-Derrâcî, Hamid Muhammed Hasan, *er-Rubut ve't-tekâya'l-Bağdadiyye fi'l-ahdi'l-Osmani*, Dâru'ş-Şu'ûni's-Sakâfiyyeti'l-'Amme, Bağdat 2001.
- DİA, "İstanbul/Sanat", *DİA İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2001.
- ed-Dimaşki, Mustafa es-Siddikî, *er-Rihletu'l-Irakiiyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2012.
- Duskî, Enes Muhammed, *Etbâ'u's-Şeyh Adî b. Musâfir el-Hakkârî*, Matbaatu Hâvâr, Duhok 2006.
- Dündar, Mahmud, *Mısır Eyyûbilerinde Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, Çıra Akademi Yayınları, İstanbul 2017.
- Hasan, İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, trc.: İsmail Yiğit, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1986.
- Hodgson, Marshall, *İslamın Serüveni*, trc.: Alp Eker vd., İz Yayıncılık, İstanbul 1995.
- İbn Battûta, Şemsüddin Muhammed b. Abdullah et-Tancî, *Rihletu İbn Battûta*, tahk. Abdulhadi et-Tâzî, Akâdimiyyetu'l-Memleketi'l-Mağribiyye, Ribat 1997.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1988.
- Kara, Mustafa, "Tekke", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2011.
- _____, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.

- _____, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Karadağî, Muhammed Ali, *Hüviyetu Kerkûk es-Sakâfiyye'l-İdâriyye*, Dâru Ârâs, Erbil 2004.
- Kavak, Abdulcebbar, “Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî'nin Halifelerinden Şeyh Osman Siracüddin et-Tavîlî ve Biyâre Tekkesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2015, sayı: 45.
- _____, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidilik*, Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul 2016.
- el-Kureşî, Gâlib b. Abdulkâfi, *Evveliyâtü'l-Fârûk fi'l-idâreti ve'l-kadâ*, Müessesetu'l-Kutubi's-Sakâfiyye, Beyrut 1990.
- el-Mâyî, Enver, *el-Ekrâd fi Behdînân*, Matbaatu Hâvâr, Duhok 2011.
- Muhammed, Abdurrezzâk Abdurrahman, *Serbürdeki Havraman Serdaneki Tavile*, Çaphâne-i Mahâret, Tahran 2005.
- Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004.
- Müderri, Abdülkerim, *‘Ulemâuna fi hidmeti'l-ilmi ve'd-dîn*, Dâru'l-Hürriyye, Bağdat 1983.
- _____, *Yâd-ı Merdân*, Çaphâne-i Ârâs, Hevler 2011.
- Müftî, Muhsin, *Gevher-i Hakikât*, Çaphâne-i Zanko-yi Selahaddin, Erbil 2001.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Öcalan, Hasan Basri, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, Gaye Kitabevi, Bursa 2000.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Özcan, Nuri, “Tekke Müsikisi”, *DİA.*, TDV Yayınları, İstanbul 2011.
- Özdamar, Mustafa, *Dersaadet Dergâhları*, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul 2007.
- Özköse, Kadir, “Selçuklu Toplumunda Tasavvufî Hayatın Sosyo-Kültürel, Siyasal ve Dinî Sahaya Tesiri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: 2, sayı: 1.
- Rıhtım, Mehmet, *Seyyid Yahya Bakuvi*, trc.: Feride Aliyeva, Bakı 2013.

- Şemseddin, Mehmed, *Bursa Dergâhları*, Uludağ Yayınları, haz.: Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa 1997.
- Tanman, M. Baha, - Parlak, Sevgi, “Tekke-Mimarî”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2011.
- Terzioğlu, Arslan, “Bîmâristan”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992.
- Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVII. Yüzyıl)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.